

Eerherstel voor de plantage is tot nu toe het enige boek waarin uitvoerig de heroriëntatie van een typisch koloniale onderneming aan de orde komt. Uiteindelijk verloor de HVA deze strijd: haar omschakeling tot een aannemings- en consultancybedrijf riep bij behoudende krachten binnen het bedrijf veel weerstand op. Bovendien was dit voor de HVA onbekend terrein, hetgeen haar ertoe noopte een partner te zoeken — een proces dat de HVA uiteindelijk de nekslag toebracht. *Eerherstel voor de plantage* geeft praktisch inzicht in de problemen waarmee koloniale bedrijven te maken kregen in een sterk veranderende omgeving. Het is onderhoudend geschreven, fraai en verzorgd uitgegeven, met uniek en mooi weergegeven fotomateriaal.

A. P. Taselaar

M. Beyen, G. Vanpaemel, ed., *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog* (Leuven-Amersfoort: Acco, 1998, 237 blz., ISBN 90 334 3859 3).

Aan de titel kan men het niet zien, maar deze bundel gaat bijna uitsluitend over België. Er is een kort algemeen en inleidend opstel van Piet de Rooy en een verdwaald artikel van G. Zondergeld over een Friese dorpsgek met racistische ideeën (J. M. van der Goot), maar de overige bijdragen behandelen steeds een aspect van de geschiedenis van het rasbegrip in België. Dat maakt het boek niet minder interessant, in tegendeel. In België was het ongemakkelijk samewonen van een Vlaamse en een Waalse bevolkingsgroep bijvoorbeeld aanleiding het rasbegrip op een unieke wijze op binnenlandse tegenstellingen toe te passen en de ambivalente houding van de katholieke geestelijkheid tegenover het rasbegrip kwam zelden zo duidelijk aan het licht als juist in België. Een boek als dit zou voor Nederland niet zo makkelijk samen te stellen zijn.

'Ras' is een sleutelterm in de publieke opinie in de tijd van de massacultuur, maar het heeft nooit een duidelijke, voor iedereen gelijke betekenis gehad en is in de afgelopen twee eeuwen in uiteenlopende contexten toegepast. De grote verscheidenheid van de artikelen weerspiegelt dit uitstekend. Na een redactionele inleiding en het artikel van De Rooy volgen bijdragen over de eugenetica, het wetenschappelijke, fysisch-antropologische rasbegrip bij enkele onderzoekers, de katholieke pedagogiek in het Interbellum en de Waalse en Vlaamse beweging. Ogen-schijnlijk misplaatst is een artikel over het gedweep van Belgische katholieken met Dostojevski, Berdjajev en de 'Russische ziel' in dezelfde periode, omdat het rasbegrip hierin geen expliciete rol speelt. Een slotbeschouwing over de verhuld racistische retoriek van het Vlaams Blok valt strikt genomen buiten het domein dat de subtitel van het boek aanduidt, al is het wel begrijpelijk waarom deze bijdrage is opgenomen: racisme is geen voltooid verleden tijd.

Of is het 'rassisme'? In de uitstekende inleiding vatten beide redacteuren niet alleen de artikelen samen, maar proberen ze ook enige verheldering aan te brengen in de conceptuele chaos rond het denken over rassen en rassenverschillen. Ze onderscheiden daartoe: a) rasdenken, zijnde de beschrijvende leer dat er verschillende rassen zijn die gekenmerkt worden door erfelijk overdraagbare fysieke en psychische eigenschappen, b) rassisme, zijnde de ideologie dat het eigen ras vooral zuiver moet worden gehouden, ook al zijn rassen misschien gelijkwaardig, en c) racisme, zijnde de ideologie dat rassen juist ongelijkwaardig zijn, dat het eigen ras superieur is en dat politiek erop gericht moet zijn het superieure ras tegen inferieure rassen te beschermen, door verwijdering of vernietiging van 'vreemde' elementen uit het leefgebied van het eigen ras. Het is begrijpelijk dat de redacteuren dit onderscheid willen maken, al was het

maar om te voorkomen dat bijvoorbeeld negentiende-eeuwse antropologen als Vanderkindere en Houzé, die alleen beweren dat er verschillende rassen bestaan, op één hoop gegooid worden met de ranzige politici die daar een politiek van uitsluiting, onderdrukking of vernietiging op baseren. Een nadeel is wel dat de twee termen hetzelfde klinken. (Een lezing geven over dit verschil wordt dan wel heel moeilijk.)

Verder is onderscheid in de praktijk niet waterdicht gebleken. Waren de zuidelijke blanken in de Verenigde Staten met hun *separate but equal*-benadering geen racisten? Was apartheid geen racisme? Een ander sleutelbegrip, nationalisme, vertoont eenzelfde dubbelzinnigheid en daar blijkt het een *voordeel* dat we de dubbelzinnigheid die het in de praktijk blijkt te hebben niet onzichtbaar maken door twee termen te gebruiken. Tenslotte, het onderscheid is enigszins futiel omdat de echte onduidelijkheid niet schuilt in het al dan niet bestaande verschil tussen 'rassisme' en 'racisme', maar in het feit dat het rasbegrip zo makkelijk overloopt in al even ongrijpbare woorden uit hetzelfde semantische veld, zoals stam, volk, natie, cultuur en etnische, of zoals men vroeger zei volksgemeenschap. Men kan volbloed racist zijn zonder ook maar een keer het woord 'ras' in de mond te nemen. (Dat rechtvaardigt de opname van het artikel over de Russische 'ziel', want dat is nog zo'n woord uit de verdekt racistische groep.)

Hoewel iedereen zal beamen dat de geschiedenis van het rasbegrip een belangrijk onderwerp is, wordt dat merkwaardig genoeg uit de bundel zelf niet direkt duidelijk. De auteurs concluderen dat in België het rasbegrip tweemaal tot bloei kwam. Eerst was dat in de late negentiende eeuw, toen het een duidelijk fysisch-antropologische onderbouwing leek te hebben. (Dat men daar rond 1900 op terugkwam, had overigens geen effect op het gebruik van het begrip in populaire of marginale literatuur.) Later was dat in de jaren dertig, toen het nationaal-socialistische gebruik van het begrip in Duitsland ook enkele (radicale en vooral Vlaamse) auteurs in België bleek te inspireren. Maar uitbundig is die bloei nooit geweest en de indruk die na lezing achterblijft is vooral dat hier een onderwerp aan de orde is gesteld dat voortdurend weigert echt belangrijk te worden. De eugenetica heeft nooit veel voorgesteld, de antropologen zijn spoedig teruggekomen op hun idee dat er in België twee rassen bestonden (langschedelige Germanen oftewel Vlamingen en kortschedelige Kelten oftewel Walen). Op toogdagen van de Waalse beweging werd deze antropologische eigenheid van het Waalse volksdeel zelfs door mensen uit eigen kring ontkend en de katholieke kerk heeft altijd afstand bewaard tot het racisme (dat als uiting van materialistisch denken ook te 'modern' was).

Veel interessanter is echter dat een volledige en ondubbelzinnige afwijzing van het rasdenken zelden werd vernomen. Ook katholieke auteurs en vooral zij lieten altijd nog wel ruimte voor iets dat er op leek. Zo is er het voorbeeld van een essentialistisch nationalisme waarin het Vlaamse volk een aangeboren religieuze en christelijke inslag werd toegeschreven. Het natuurrechtsdenken van Thomas van Aquino bood hier nog onverwacht uitkomst. De wortel van het kwaad, zo maakt Marnix Beyen in zijn fundamentele bijdrage duidelijk, ligt niet in het expliciete racisme, maar in elk essentialistisch groepsdenken. Zolang dat opgeld doet, zullen mensen altijd ontvankelijk blijven voor nieuwe vormen van racisme.

K. van Berkel

J. Eijt, *Zorgen in Gods naam. Ursulinen van Bergen 1898-1998* (Hilversum: Verloren, 1998, 381 blz., f49,-, ISBN 90 6550 588 1).

Op 8 juli 1998 bestond de congregatie van de zusters ursulinen van Bergen honderd jaar. Dit vormde de aanleiding voor het bestuur om José Eijt, die reeds verschillende publicaties over